

VAHEL VÕIVAD VAHERI VARJAMISVORMID KURNAVAKS KUJUNEDA

Berk Vaher. Silmanurga taga. Tartu: Elusamus, 2018. 54 lk.

Parafraseerides nn eksp-kunsti tuntud definitsiooni, võiks öelda, et Berk Vaheri raamatule „Silmanurga taga” on omased neli tunnust: kanooniline sisu, kanooniline vorm, statistiliselt normaalne sisu ja statistiliselt normaalne vorm.¹ Tegemist on Tartu (kunagise) esiintellektuaali esimese luuletuskoguga, aga lugedes ei lasknud kuidagi lahti tunne, et midagi sellist on Vaher juba varemgi kirjutanud. Esmalt ehk seetõttu, et vähemasti tubli kolmandik 34 luuletusest on varem Mürilehe ja Loomingu veergudel ilmunud, aga ka seetõttu, et „luule ja proosa piirid kipuvad hajuma”² ka tema varasemates, „postmodernismi ideesse uskumise”³ ajal kirjutatud lokkavalt eklektilistes proosaraamatutes, kus muuhulgas leidub värsistatud tekste või tekstifragmente.

Näib, et muutumatuna on püsinud Vaheri poeetika eksperimentaalsed võtted, mida on eri perspektiividest rohkelt kirjeldatud. Kindlasti on üks märksõnu „erisused”,⁴ samuti „erinevate tekstiloome strateegiate [...] miksimine” ja

kämpilik subkultuursus,⁵ miks mitte ka „teatav pidev ja ohjeldamatu püüe tuua esile tõe „varjamisvorme””.⁶

Vahest kõige selgemalt kirjeldab Vaher oma loomeprintsipi kunagises intervjuus Jaak Tombergile: „Kui puudub mänguline element, on elamine, kirjandus, armusuhe või mistahes muu asi igav ja kurnav. Mäng teeb elamisest elu, kirjandusest kirjutamise, armusuhtest armastuse – just nii ja mitte vastupidi. Mäng ei ole tegelikult tühine ja kerge-meelne, vaid nõuab kogu keha, hinge ja vaimuga pühendumist.”⁷ „Silmanurga taga” mängulisus põhineb kolmel teljel, mida autor on võrdlemisi rikkalikult kasutanud. Kõigepealt segmentatsiooni (katkestus), mis ilmneb läbivalt sisuliselt ja süntaktilises elliptilisuses (nt luuletus lk 14–15), erinevates siirdevormides ja graafilises paigutuses. Keskendun peamiselt aga kahele ülejäänud teljele, mis osaliselt esimesega haakuvad: intertekstuaalsus ja barokne alliteratsioon.

Intertekstuaalsus

Arvustades novellikogu „Kaval kuuldavus”, väidab Jan Kaus, et „Vaheril moodustavad mõned terviktekstid üheainsa intertekstuaalse objekti – ja subjekti, hiiglasliku lingi. „Kaval kuuldavus” pakub seega tekstilisi *covereid* või

¹ Vt E. Luuk, Eksperimentaalne tekst: kummitused ja predikaadid. – Vihik 2008, nr 14, lk 52–65.

² A. Mihkelev, Nagu laulu ilus tuline oja. – Sirp 14. IV 2000, lk 14.

³ A. Pilv, Väike teatmik (Tartu) paranoiakriitilise risoomi kohta. – Methis. Studia humaniora Estonica 2013, nr 11, lk 32.

⁴ J. Tomberg, Kohv ja kuuldavus. Erisus ja mina. – Sirp 21. XII 2001, lk 8.

⁵ R. Veidemann, Kirjamees Berk Vaheri paratekstid. – Postimees 8. III 2002, lk 16.

⁶ A. Pilv, Väike teatmik (Tartu) paranoiakriitilise risoomi kohta, lk 24.

⁷ J. Tomberg, Kohv ja kuuldavus. Erisus ja mina.

mixe.⁸ Ka Vaheri viimatises raamatus tõstetakse märgilisi elemente ikka ja jälle ühest märgisüsteemist teise, seda viisi ehitatakse pidevalt üles tekstisisene konflikt. Nii värsistab ja muudab Vaher pisut Tartu Ülikooli pressiteadet, kus kutsutakse osalema vilistlaste kokkutulekul (lk 29). Teisal võtab Vaher aluseks kolme religioosse reaalteadlasega tehtud intervjuu Eesti Ekspressis (lk 18), mis kannab pealkirja „Eesti teadlased leidsid oma töölaual Jumala”.⁹ Või moodustab teksti keskse selgroo hoopis kuulus lause „Twin Peaksist” (kas ei kipu viimasele viitamine eri kunstivormides juba ammu tüütavaks muutuma...) (lk 42–43). Või raamivad luuletust read levimuusika klassikast: üks üpris põnev modernsest orwellilikusest kantud luuletus (lk 32–33) ühendab Buffalo Springfieldi sõjavastase laulu „Stop Children What’s that Sound” (1966) ja The Police’i loo „Every Breath You Take” (1983).

Pikemat käsitlust nõuab aga luuletus pealkirjaga „J. L.” (lk 36), mis on üks huvitavamaid intertekstuaalsuse juhtumeid viimaste aastate eesti luules:

tihane lendab mu aknale
kaela alt valge, kõht kollane
tegelikult me kodanikuna
keegi ei armastaks
kui akna all käiakse kraaklemas
kui keegi sodib seinä
raiub nimelist puud
nokib, nokitab, vaatab targasti
sisse – tihase viis on see –
kraakleb akna all suhteliselt
ebaadekvaatselt
kaela alt valge, kõht kollane
vestab nokka, vaatab targalt ta
ega see ei meeldi kellelegi
aga peame selliseid asju taluma

see on meie saatus

⁸ J. Kauss, Teksti kaval lähedus. – Sirp 19. X 2001, lk 7.

⁹ T. Tänavsuu, Eesti teadlased leidsid oma töölaual Jumala. – Eesti Ekspress 14. IX 2014.

Nagu selgub retseptioonist, võib teksti lugeda ka autonoomselt, ilma iga-suguse tsitaadilisuse või intertekstuaalsuseta. Andrus Kasemaa nimetabki seda ilusaks luuletuseks, mis „räägib tihasest, kel kaela alt valge ja kõht kollane, kes kraakleb ja vestab nokka ja vaatab targasti aknast sisse”.¹⁰

Võib siiski julgelt oletada, et valdav osa lugejaist tunneb ära Juhan Liivi kuulus luuletuse „Talvine tihane” (1910), millest on kasutatud esimest stroofi ja teise stroofi esimest värssi (Vaheril read 1–2, 8–9 ja 12–13, loobutud on vaid suurtähtedest). Ülejäänud luuletuse moodustab aga Jürgen Ligi 2012. aasta lõpus ajakirjanikele antud kommentaar seoses Reformierakonna peakontori ees toimunud meelevaaldusega.¹¹ Vaheri ülekanne on meisterlik: võrdlemisi argine väljaütlemine on paigutatud kohakuti luuleklassikaga ning muudetud sedakaudu hüperboolseks ja lüüriliseks. Juba pealkirjas on ühendatud nüüdisaegne poliitik ja kirjandusklassik (initsiaalid viitavad nii Ligile kui ka Liivile), dialoogi asetatud värsid on võrdväärised ja moodustavad ühtse terviku.

Vaher läheb lihtsast brikolaazist aga märgatavalt kaugemale. Viimane värss – ja olgu rõhutatud, et see pärineb just Jürgen Ligilt –, mis on eelnevast tekstist eraldatud, loob omakorda silla Ene Mikkelsoni luuletusega kogust „Tulek on su saatus” (1987). Ilmselt pole see sugugi juhuslik kokkulangemine, et luuletust

¹⁰ A. Kasemaa, Õrritav suutäis. – Sirp 5. X 2018, lk 17.

¹¹ Olgu siinkohal toodud ka Ligi tsitaat: „Tegelikult me kodanikuna keegi ei armastaks, kui akna all käiakse kraaklemas. Kui keegi sodib seinä, raiub nimelist puud, kraakleb akna all suhteliselt ebaadekvaatselt, ega see ei meeldi kellelegi, aga peame selliseid asju taluma, see on meie saatus.” (Ligi: akna all kraaklemine ja seinte sodimine ei meeldi kellelegi. – Delfi 29. X 2012. <http://www.delfi.ee/news/paevauudised/eesti/ligi-akna-all-kraaklemine-ja-seinte-sodimine-ei-meeldi-kellelegi?id=65185592> (7. III 2019)).

„Talvine tihane” on oma Juhan Liivi teemalises tekstis tsiteerinud ka Mihkelson, kusjuures tema luuletus lõppeb nii: „See tulek on me saatus”.¹² Vaheri tekst on niisiis ka Mihkelsoni luuletuse kommentaar. Mõlemad on toonud Liivi otsapidi tänapäeva ja teiseandunud interteksti tonaalsust.

Kaldun arvama, et isegi 1990. aastate Krull ja varane Kivisildnik ei pakkunud sedavõrd lihtsal võttel põhinevat äärmuslikku intertekstuaalset mängu. Kaldun arvama sedagi, et siit enam niisama naljalt kaugemale polegi võimalik minna.

Ja kui arvestada, et Vaheri luuletusega kõrvuti paikneb foto Tartu Linna raamatukogu seinal asuvast kuulsast Edward von Lõnguse tööst, mis kujutab koondatud Tammsaaret, siis tekib tahtmine tsiteerida Roman Jakobsoni kunagist ironiast pakatavat kirjeldust kirjandusloolasest kui politseinikust, kes on saabunud kuriteopaigale ja hakkab kõiki küsitlema ja kõike analüüsima, et aru saada, mis kurat siin ikkagi toimub.

Teekond luule olemusse

Jürgen Ligi kommentaaride värsistamine rõhutab luule üht keskseimat tunnust ehk katkestust.¹³ Nii siin kui ka mujal tõuseb esile iha osutada luule traditsioonilistele omadustele. Selle vahest kõige silmatorkavamaks tõestuseks on rohke alliteratsioon. Näiteks kahevärsiline luuletus (lk 28):

**eestlase elu on heitlus
helgema eilse eest**

¹² E. Mihkelson, Tulek on su saatus. Tallinn: Eesti Raamat, 1987, lk 32.

¹³ Vaheri tekst näitlikustab, et luule põhitunnus on see, et „semantilised ja häälduspaukid ei tarvitse kokku langeda” (M. Välgataga, Mis on luule? I. – Keel ja Kirjandus 2013, nr 3, lk 167) või et „ainsa ühise välis-tunnusena seob kõigi rahvaste luulet värss” (J. Põldmäe, Eesti värsiõpetus. Tallinn: Eesti Raamat, 1978, lk 32).

Siin pole niivõrd oluline kaheks värsiks jaotatud lause kui propositsioon. Lause „Eestlase elu on heitlus helgema eilse eest” ei kõla eriti teravmeelsena ja küllap kohtab selliseid väljaütlemisi sotsiaalmeedias iga päev. Pigem meenutab see igavat ja kurnavat läbikukunud originaalitsemist, mille koht on kusagil kõrtsilaua taga. Ometi see luuletus mõjub. Ja pelgalt seetõttu, et Vaher annab oskuslikult tähenduse foneetilisele tasandile, mis omakorda tagab luule (ja eriti lüürilise luule) vahest ühe keskseima omaduse, mis tänapäeval kipub kuidagi tagaplaanile nihkuma. Meeldejäävus!

Mõjub assonants (vokaali *e* läbiv kasutamine), riim laiemalt (näiteks „heitlus” riimub teise värsi kahe esimese sõnaga), samuti ootushorisoni nihestamine („helgema homse” asemel „helgema eilse”). Meeldejäävuse tagab ka meetrum: Vaher ühendab luuletuse esimese ja viimase silbi – viimane silp tahab just kui rõhutatult positsioonilt esile kerkida, lõhkuda daktüülist rütmi (tegemist on võttega, mida viimasel ajal rakendatakse erilise jõulisusega maailmatasemel räppmuusikas).

Alliteratsioonipõhist paronomaasiat kohtab pea igal leheküljel. Kohati lausa lollu järjekindlusega (lk 16):

roietult, raugelt, raevukalt, raiutult
reipalt
rabeled läbi ettevohavast enestevõsast

Peale foneetilise ja vormilise tasandi semantiseeritakse läbivalt ja eksplitsiitselt ka luuletuste paigutust ning kirjavahemärke. Näiteks (lk 10):

„jutumärgid silmanurgas”
(sulud ümber suu)

Tegemist on ühega paljudest tunnustest, mis pikka aega on olnud just kui luule pärisosa, aga nüüd ei mõju luules enam sugugi eripärasena. Minu

üks hea kaasteeline kannab raamatukogus töötades peaaegu alati särki kirjaga „The worst thing about censorship is *****”. See on üks juhuslik näide kümnetest tuhandetest, kus eksplua- teeritakse grammatiliste kategooriate ja visuaalse vormi tähendust genereerivat mõõdet, mis kuulub traditsiooniliselt luule pärusmaale. Eri subkultuurides, eri meemide, postitustega sotsiaalmeedias – see trend on muutunud sedavõrd valdavaks, et neis juhtumeis on keeruline tabada midagi loomuldasa luulelist.

Kui Indrek Ojam võrdles Vaheri kogu Paul-Eerik Rummo „Lumevalguse... lumepimedusega”,¹⁴ siis midagi rummoli- kku on viimati toodud tekstis – ja kogus üldisemaltki – tõepoolest. Ehk oleks korrektsem tõmmata paralleele aga „Saatja aadressiga”, kus tekstiline paigutus, siire ja kordused toimivad võrdlemisi sarnaselt: Rummo mõju on igatahes ilmselge!

Kurnav ja igav?

Kui Vaheri proosateosed on olnud luule- lised ning enamasti ka nõrga narratiiv- suse ja võrdlemisi tugeva lüürilisusega, siis nüüd on tegemist konkreetse luule- raamatuga. Sestap ei saa ma jätta küsi- mata: kuidas toimib „Silmanurga taga” luule n a? Või aktuaalsemalt väljendu- des: kuidas kirjeldada Vaheri luulekogu poeetilist mõõdet?

Raamatut raamivad Jaak Kikase fotod suletud uksest. See on tabav kujund luule jaoks. Vähemasti kui sil- mas pidada luule vahest kõige keskse- mat taotlust – püüda püüdatut, jõuda silmaga nähtava taha, jõuda objektide olemuse, algupärani (eks ole luules ikka kübeke filosoofilisust). Kes teab, ehk on ukse taga elevant? Või: „pole luulet mis poleks kui / võnkuvad viirud su ees vees” (lk 46).

¹⁴ I. Ojam, Kerguse vaimust sündinud. – Looming 2018, nr 10, lk 1484–1486.

Mõistagi ei piirdu Vaheri taotlused pelgalt nägemisulatuse laiendamisega aegruumiliselt. Taotlused kiigata silma- nurga taha põimuvad isikliku mõõt- mega, evivad tugevat subjektiivset laen- gut (lk 22):

libised eest
iseendalt
su kannul

Eeltoodud tsitaat intervjuust Tom- bergile jätkub nii: „Literaadid, kes jut- lustavad, et kirjutamine on raske töö, kirjutavad tavaliselt hirmus igavalt. Nad toodavad juurde produkti, mille all me niigi ägame – selle asemel, et seda loominguliselt ümber mängida.”¹⁵ Mänguline element on kogus muidugi olemas. Ja kindlasti on ka rohkelt huvi- tavaid tekste. Politseinikul on põnevust küllaga: seosed, mängud, konfliktid ja leppimised järgnevad ootamatutes seos- tes, kuriteopaigale saabudes tuleb täiel määral aktiveerida analüütiline mõtle- mine.

Ometi paneb raamat tervikuna (luu- lena) pisut õlgu kehitama. Luuletaja Jüri Kolk kirjutab luuleaasta ülevaates näiteks nii: „Kogu raamat jääb kuidagi deklaratiivseks. [--] põhitooni anna- vad veidi noomivad näpuviibutused [--] Vaatamata vaieldamatule terasusele ei saa Vaher oma luulelinnu jalgu tõrva seest lahti.”¹⁶

Usun, et Kolgi intuitsioon ei peta. „Silmanurga taga” ei paku lugejale vahe- tut naudingut, selle on kirjutanud intel- lektuaal, mitte luuletaja. Ratsionaal- selt kontrollitud eklektikas kombitakse poeetiliste võtetega äärealasid, kus võte ise muutub sedavõrd dominantseks, et varjab ümbritseva. Nii juhtub isegi isik- likemate ja melanhoolsemate tekstidega – nagu sümboleid täis topitud psühho- loogiline teater, kus sümboolite kadudes

¹⁵ J. Tomberg, Kohv ja kuuldavus. Eri- sus ja mina.

¹⁶ J. Kolk, Mõnest 2018. aastal ilmunud luuleraamatust. – Looming 2019, nr 3, lk 396.

jääb kõhedust tekitav kõledus. Ja viimast ei suuda mahendada ka see, et tegemist on luulega. Mäng mõjub pakendina, mis varjutab selle põhilise taotluse: näha silmanurga taha, püüda püüdmatut ja tuua esile tõe varjamisvorme.

Või teisiti sõnastades, Vahe ri tekstid osutavad pidevalt luule olemasolule ja essentsile, aga neil osutustel puudub performatiivne loomus. Ilmselt midagi sellist pidas Kolk silmas sõnaga „deklaratiivsus”. Paiguti tahaks isegi hüüata: Berk Vahe ri „Silmanurga taga” on huvitavaid elamusi pakkuv raamat, mis absoluutselt ei mõju.

Võib-olla on asi selles, et kui 1960. ja 1970. aastatel oleks sarnane raamat oma eripärasuses pakkunud ka lugemis-

naudingut, siis Vahe ri tekstide essents peitub paljuski võtetes, millega puutume teistes meediumides (sotsiaalmeedia, muusika jne) peaaegu iga päev väga kvaliteetses vormis kokku. Samas, Rummo ja Mihkelsoni luuletuste (või alliksarelikust alliteratsioonist tekkiv) vahetu nauding, performatiivsus on muidugi ajaüleselt vaieldamatud. „Silmanurga taga” on aga ambitsioonikatest tekstidest koosnev vähese ambitsiooniga raamat, mille normaalsus ja kanoonilisus on ületamatus vastuolus ebanormaalsuse ja mittekanonilisusega.

JOOSEP SUSI